

«Ì ÁÍ ÆÑ» ÝÍ Î ÑÓ Ì ÁÍ ÁÍ «ËÓÒÀÄÄÓ ÁÈËËÃ»
ÄÄÑÓÁÍ ÕÍ ÄÄÄÛ Ì ÄÌ ÈÄÈÄÓË ÈÍ ÐÄÍ Î ,
× Õ½ÄÍ Î ÈÄÄËÈÄÛ

Ë. ÈÓÈÄÈÈÄÄÄ

ËÛÐÄÛÇ- Õ³ÐÈ «Ì ÁÍ ÆÑ» ÓÍ ÈÄÄÐÑÈÒÄËÈ

«Ì ÁÍ ÆÑ» ÝÍ Î ÑÓ Ì ÁÍ ÁÍ «ËÓÒÄÄÄÄÓ ÄÈÈÈÄ» ÄÄÑÓÁÍ ÕÍ ÄÄÄÛ Ì ÄÌ ÈÄÈÄÓËÈ ÷ Õ¼ÄÍ Î , Ì ÄÈÁÍ ÄÈ ÈÍ ÐÄÍ Î ÈÄÄËÈÄÛ ÄÈÄÍ ÑÍ Ä¼ Ñ¼ÇÄ³ ÄÄÐÓÍ Î ÄÍ Î ÕÐÓÍ Î . Í . ÄÄÐÈÄ ÄÄÓÍ ÈÛÐÄÛÇ ËÈÈÈ ÈÍ Ì ÄÈÁÍ ÄÈÄÍ ÑÍ Ä¼Ä³ Õ³Ð³Í ÑÄ³Í ÑÍ , ÄÄÐÈÄ ð³ÐÈ ËÈÄÄÐÈÄ ÈÈÈÈ ÄÍ ÄÈÄÄ ÈÁÍ ÷Ä ÄÄÐÈÄ÷ÄÐÄÄÈ , ÄÈÄÍ ÐÓÐÄÄÈ ÄÄÍ ÄÄÈÄÈÄÄÄÍ ÈÍ ËÑÈÄÐÄ ÈÄÓ³³ Ì ÄÈÑÄÐÈÄ ÕÈÄÈÛÈ ÄÄÍ Î ÈÈÈÈ ÈÄÓÇ **(ÄÄÐÈÄ , 1968:192)**. ÈÛÐÄÛÇ ËÈÈÈ ÈÍ Ì ÄÈÁÍ ÄÈÄÍ ÑÍ Ä¼Ä³ ËÈÄÑÓÄÓ³È¼Ð³Í «Ì ÁÍ ÆÑ» ÝÍ Î ÑÓÍ ÄÄÄÛ Î ÈÓËËÈÄÄÄ ÄÄÈÈÄÍ ÕÐÓÓ ÈÄÐÄÑÄÈ , ÷ ÕÍ ÄÛÄÛÍ ÄÄ ËÈÄ , ¼Ð¼ òÄÄÑÈÐÄ³³ , ÷ ÕÍ ÄÛÈÈÄ ÄÈÄÈÛÍ ËÈÄÍ ÄÈÄÈÈ Ä È³Ä¼ ÄÍ ÈÍ ÄÓÇ. ÈÛÐÄÛÇ ËÈÈÈ È³Ð¼Ð³ ÄÈÐ ÕÐÓÓÍ ÓÍ ÄÈ ÕÐÓÈÐÓÍ ËÐÈÈÈ ÄÈÈÐÄ , ÄÄÄÛÍ ÑÛÇ ÄÈÄÄÍ , ¼Ç ÄÈÄÛÍ ÷Ä ÈÐ ÄÈÄÄ³Ç³³ Ì ÄÈÑÄÐÛÍ ÄÄ ËÍ ÄÑ , ÄÈÄÈÛ Õ Ì ÄÌ ÈÄÈÄÐÈÄ ÈÈÐÄÄÍ ËÈÄÄÐÄÈÍ ÄÈÐÈÈ ÄÈÄÈ , È¼Ç ÈÄÐÄÍ ÄÛÑÛÇÄÛÄÛ , ËÐÈÈÈ ÄÈÄÈ ÄÈÄÍ Ä ðÛÍ ÷ÐÛÈÐÄ ÄÈÄÓÍ Î Ñ³÷³Í ÄÈÄÄ³ÇÄ¼Í³ ÝÍ Î ÑÓÓ Î ÈÓÄÄÍ ÄÐ ÄÈÐ ÈÍ ÑÄÍ ÄÄ ð³Ð³Í ÑÈÓ³³ ÄÍ ÈÍ ð . Ì ÁÍ ÆÑ Ä³Ó ¼Í ÑÐ³Í ¼Ç ËÈÈÈ ÈÍ ÄÍ ÐÓÍ Î ÄÓÄÓ Ñ³÷³Í È³Ð¼ÐÈ¼ , ÄÄÄÄÈÄÄÛ ÄÄÈÛÐÄÍ ÄÈÄÄÄÄÄÍ ÄÈÍ ÄÈÄÄÄÛ ÄÓÐÍ ÄÍ ÕÍ ÄÍ ÈÄÈÐÛÍ ÄÈÓÓÄÄ , ¼Ç Ì ÄÌ ÈÄÈÄÐÈÄ ÷ Õ¼ÄÍ Î , È³÷Ð¼Í Ä³Ð³³Ä¼ ÄÈÍ ÐÄÄÄÍ ÕÍ ÄÈÇ ÄÈÄÈÛ ÄÈÈÄÄÈÇ. ÄÓÈ ÄÈÄÍ ÑÍ Ä¼ ÈÈÈÈ Î ÎÇ Ä. ÄÈÐÈ ÓÍ ÑÈÈÈ Ì ÄÍ ÄÑÓÛÍ ËÍ ÈÈÄÈÛÈ ÄÈÍ ÄÐÄÐÈËÑÛ Î ÄÄÈÇÈÍ ÄÍ ÄÍ ÕÍ , ÄÄÄÄÄÍ ÄÄ , ËÈÈÈ ÈÍ ÄÍ ÐÓÍ Î ÄÓÄÓ , ÄÍ ÄÄÍ ÑÍ ¼ , ÄÍ ÕÍ È³÷ ÄÈÛÐÛ Ñ³÷³Í ÄÈÄÄ³ÇÄ¼Í ÄÄÄÛÐÄÛÈ È³Ð¼Ð³Í ÑÍ ÐÄÐÛÐÛÍ ÄÍ ðÓÐÄÄÍ ÕÍ ÄÈÄÍ ÄÓÈ È³Ð¼ÐÈ¼Ð , ÄÄÄÐÛÍ ÄÍ Î ÐÐÓÍ , ÈÛÐÄÛÇ ËÈÈÈ ÈÍ ÄÍ ÐÓÍ Î ÄÓÄÓ Ñ³÷³Í ÄÈÄÄ³ÇÈÄ¼Í Ä³Ä³Í ÄÄÈÄÈÈÄÄÄÍ . **(ÄÈÐÈ ÓÍ ÑÈÈÈ , 1948:113)**. ÝÈÄÈ , ÄÈÄÐÄÈ ÄÓÐÍ ÄÍ ÄÄÍ ÈÍ ÐÄÍ Î Ñ³÷³Í , ÄÈÐÈÄ ÷ÈÄÄÍ , ÑÄËÑÈÈÈÈÈÈ ÄÓÈ ÑÈÑÐÄÍ Ä — È³÷Ð³³ Ì ÄÌ ÈÄÈÄÐÈÈÈ ÄÍ ÈÓÐÓ Ñ¼ÇÑ³Ç ÈÄÐÄÈ ËÈÄ . Ì ÁÍ ÆÑ ÄÄÄÛÐÐ ¼Ç³Í ÑÍ ÄÈÛÈ , ÄÈÄÍ Ä¼Í , ÈÄÐÄ È³÷³Í ÑÍ ÄÈÄÄÄÍ Õ Ì ÄÍ ÄÍ ÄÓÐÍ ÄÍ ÄÄÐÄÄ ÈÄÐÈÛÈÛÈ È¼ÐÑ¼Ð¼ ÄÈÄ ðÓÐÄÄÍ , ÄÄÐÈÄ ÈÍ ¼ÐÓ ËÈÄÄÐ Ì ÄÍ ÄÍ ËÑÄÍ ÐÄÐ³³ ÈÓÄÓÐÄÐÈÈ Ä ËË Ì ÄÌ ÈÄÈÄÐ ð³Ç¼ ÄÈÄÄÍ .

222 «МАНАС» ЭПОСУ МЕНЕН «КУТАДГУ БИЛИГ» ДАСТАНЫНДАГЫ
МАМЛЕКЕТТИ КОРГОО, ЧЫҢДОО ИДЕЯЛАРЫ

Аёуёёёёёёёд а-уё аёёёаí н¼ç ÷уí уí ,

Í аё оаауёаё, аí у ааауё у¾ еуёуí (Ааёааауí , 1993:116).

ааааí нууёоо уеёаёçаа «оооёааí уí а уí аң, оооаёуí а н³е³í » ааааí аа í аёё н¼ç ааё. Í аí еаёао аí ёоí , аí у е-её æаí а оуёёу аооí аí ааёааí еí ðаíí , ÷у¾аíí еòòаё æ³ð³ç³еа¼н¼, аí аае í аí еаёаооёí оóаí æí е аí еí оо аааёуауçаа í ааёуí . Ааааёаёуауç еуёуí ааёааí ааёеё ¼ç í аí еаёаё, í аí еаёаооёí уóеёí аеаё ÷³í æ³ð³ç³í еаёааí аааёуёауё е³ò¼ò³ аа í оí е ¼ç аёауí ÷аёуёу нæòаí еаёоо аòаеаёёí аí аí еíí еаёаё. Æ³ç¼а¼аí æуёааё аí þ æ³ð³ç³е³í еаёааí еаí аоо еаауёуёòаё ааеаеё³³ уí í нóаóç «Í аí аң» ÷ауёауёуёуí , нí аоо æаí а оуí ÷уё е³í а¼ò³í а¼а³ еуёуауçааауауí í аí еаёаоё, æоòòоо еí ðаíí еòòаёёí еí æ³ð³ç³е³³ ¼çа¼÷¼е³еò¼ò³ аауí ааеао. Еуçуёооо í еоуеаё í аí аí æооóоёоёаí í аí еаёаооёё í ааí е³³ í апаеаеаёаёí í ðоí аí еí þеоí , о³е³í а¼е³í , ÷а-í аеаí еòе еуçуё нуçуё í аí аí ¼í а³³í - ¼н³í í еооòао. Аё уí е Ааеааауí ауí «Еооааао аеёеа» аапааí уí уí í ааí е³³ еаауеаёуí уí аеðе аí еаíí аоé í е, «Í аí аң» уí í нóí ааау нууёооо ÷уааòí аí уí ¼ç¼а³ аí еíò. Е³÷- еоааоооо í аí еаёао аí еоо ÷³³í аòííç÷оёе еуçуё аòаí , аңеаё ааòу, оааçеðаа ÷аеёí её аааí ааёауí еаí аае аí еооó æаí а аеаòаа еаí аае í аí еа еуёоо еаòае уеаí аеае æ¼í çí а¼ Еаа³еí ÷оó³í аёоуí ааò³³н³ í аí аí ÷уааòí а нí ¼оí а ÷уааò. Í аí еаёаооё еí ðаíí , ÷у¾аíí í аңæаае аò ааёуí æí аí ðео аёеёеёоаае аааí ааòау оуí ÷нуçааí ауёааí í аңæааеаёааí аí еаíí æаí а аçуò аа ¼ò¼ аёооаёаоо í аңæааеаёааí аí ёоí еаёооаа.

Е-оаí ÷у¾ аеð í аí еаёао аí еаíí нí , а. а. е-её аеðеí аеё аí еаíí нí , нуòò аооí аí ааёааí еí ðаíí оо у÷ í³ е³í уí аң. Еуóауç уеёí еí оóоо-оóоёòаёуí уí í ðоí нóí ааау ¼ç- аòа еаòí аоооёаёу ааеуí а í аí еаёаооёí ¼í а³³н³í ¼¼ç еаааòааñеí ðеéаеçеí еаёааí. Аеёеёе, í аí най ÷³³í оóооёаòааí ÷уеааí аеòуí о¼ò¼е¼ò ÷уеуí ÷уеуё еòеа ааòоóааí ааòòаòу÷-о уí аң. Í уí а í оíí аí е í еоуеаё н³ò¼ò¼еа¼аí «Í аí аң» уí í нóí аа аааòуò Í аí аң аоё еòòе:

Аçуíí еаёеаí æоòòоí ао

Аеðеí еí еаí е æуеааааí ,

А¼е³í çí еаёеаí ооóааí ауí

Òеò³³н³í еçааí оаíí аңаí , (Í аí аң, Ñ. Еаòаеааааеí ааò. Т.1/1984:184).

ааí уеаё ÷í аоёòоо, аеðеёоðеð³³а¼аí ааòòаааí у í ааёуí . Аё а¼е³í а¼аí а³í , аçуíí - оí çаíí аоóí ааòуí аеðеёоðеðеí , ðеí аí еаíí нóí í , аеаòаа е-аòаа аòуí , еааòаа ееёеí еí , ааò еаеёаеíí аí³ е³³í аа ааò³³а¼ аауò аí е-о

æaí à áí Ù àèèàðàáí. Í àì èàèáðòè ÷Ù%áíí, éíðáíí èøèí á èàðàðààáÙ æííèáðàáí òàðòÙí, èáí íðáíííóí àà yè-èèèè èÙçí àðòàáÙ àààì ààðáÙí àà ò³çä%í - ò³ç òèáøáñè áíèáíí. Áóè èø %ò% èÙèèáàðòÙèòÙ, òàèòÙèòÙ, àéè%èä³èò³, íèòòòòó æ%í - áèèèèí è òàèàí èÙèèáí. ÆèèáÙç àààì %ò% èàèèáááí ó-óðàà àà, á³ò³í ì àì èáèáðòè è-èè æáí à òÙøéÙ áóøì áí ààðááí éíðáíí òóðòóíó ì ³ì è³í yì áñ. Í áí àñòÙí àà èá%áø÷è, ìèèèðèáøáðè, Èáí Ùèèèááè æàðàáì ÷ÙñÙ, ÷íðí éíðáí é ááðèèááí àààì ààðÙ, Æèí àì ááðòáè àèí àøéÙñ áííó áíèáííí, áí Ùí yè è-èí áááè ááðèÙ àèç áèèááí ááè áíèáííí èáðáè yèá. Í áí áñ è%á³í ÷% èÙèÙí ÷ÙèÙèòáðáÙ %ç ÷íðí éíðóí óí æàðàáì Ù ì áí áí æá%ááí éí àèç áèèááèç. Àè yì è, Ñ. Ááðàì çííáóí ñ%ç³ ì áí áí àèòèáí áà: «Í áí áñ» yíííóí áááÙ áááòÙð Ì áí áñòÙí ÷íðí éíðóí áèðèèòèðèí òóðááí áèðááí - áèð èááy - %ç yèèí áóøì áí ààðááí éíðáíí èááynÙ yéáí àèàéí » (Ñ.Ááðàì çíí, 1999:556) yñóáí ÷ÙááðááøÙáÙç èáðáè. Ááí àè, yè- æáðáè éíðáíí èááynÙ æóðò ááøÙ àèð Ì áí áñòÙí æáí ä³éí %ñ³í á% æàðáì, æàèáÙç ááí à áí Ùí ì àèñàòÙ áíèáíííí, áð áèð %ç³í yð ñáí áááí àçàì àðòÙí æ³ð%á³í %í ò³í %è àèááí èááy yéáí éí á yíííòò íèóááí ñàéÙí èøáí è-èáèç àðòÙí íòóðàò. Èíðí èáóí :

²ç³èá%í ä³ òèàèèÙ,
 ×à÷Ùèèááí áÙ æÙéí áèèÙ,
 Æí áí èáí í æí èòò òàááèÙ,
 Æèðò àèèáñÙí èÙèàèèÙ (Í áí áñ, T.1/1958: 82).

ááááí ñ%çä%ð³ æíáí ðóáà èáèòèðèèááí Ì áí áñòÙí íþí òí èóáò ì áí áí á%è³øè%í ³í è%ðñ%ò³³á%. Èè-èí á áèð èøèáí à áí éí áó, ÷í% áèð ì àì èáèáò áí éí áó, éííì áí áó ááðáÙè í áðñá í èøíø í é, áèðááè ì àèñàòòÙí ì àèáà áí èóòò ì áí áí æàðáèàðÙ ááèáèè³³. Yíííòí áèð ì èèèðáà èáè³³ ì áí áí ì àì èáèáðòè ÷Ù%áíí, éíðáíí èøè èááÙèÙøóóèáðáÙí áèðáá ááñá%ááí, áèðáá è³÷%í %ñ³í - %í ³á³³ñ³ áðèÙèóó æ³ðá³ç³è³í í èòòðàò. Àèð ì àçàèèáá yè ááéí èèáèè, òí è-óèòè, øà%- ø%è%òó³í ³ño³í á% æáøáñá, áèð ó-óðáà ì ³%è³ð%í, yè ÷ááÙèÙí, áèð èáçáá ñÙè- óðì àðèá òóí ááí áááì áàð è³%, èòè áí èóí æ³ð³³á% áðááñÙç áí èòøáò. Yíííòí áó yéáè èÙçÙèòÙðÙí, í èòðì áí ààðáÙ %ç³í % òàðòèáí ÷Ùí áÙèòáðáÙí áèðè áá íðí è - ááøéÙ èáàðì áí ààðáÙí òáááùðÙ.

Ì áí áñòÙí yè- æáðáè éíðáíí, ááéí èèáèèòè ñàèòíí æ%í ³í á%á³ í èéíðó %ç³í ³í ÷íðí éíðóí óí æàðàáì Ù ì áí áí èøèá àøáðÙí æí áí ðóáà àèç ááèáèèáí %òòè. Àèáð æ%í ³í á% Ì áí áñòÙí ì èèèðè ò%í %í á%á³á%è:

Í áèèè ñ³òò%è ááðáí ááð,
 Í áí éí ááèèí áí ì áááð èÙèèáí Ùí .

224 «МАНАС» ЭПОСУ МЕНЕН «КУТАДГУ БИЛИГ» ДАСТАНЫНДАГЫ
МАМЛЕКЕТТИ КОРГОО, ЧЫЇДОО ИДЕЯЛАРЫ

Í af ef òaðÙāāf Ūī , æÙéāāf Ūī .

Àe æf eòf é ÷f ðf éùðe éùðāāf

Àāééèðèi ī af ef ūéi af ūī (Í af añ, Т.1/1958: 294).

Àð āāāī āŪī ¼ç āāééèðe ¼ç³f ā¼ āāéāeç, āeðf é ÷f ðf ef ð Í af āņŪī
“āāééèðe ī af āf ūéi af ū” yēāf. Áóe ñāf òāð ī af āf Í af añ āeāðāā
èðāf āāf èf, òāyī āð ōf ī ñŵ, ³ī ³ŵ³ ī af āf òèāāē īðf ef ð yēāf āeāef
āééāèðèi æāðāð. ÉùðāŪç yēef ef āāéi èēāeāef ñāeðāi, è÷èe æāf ā
òùðeŪ āðŵī af āāðāāf ī āi èāēāðòe ef ðāf ī af āð ðāððāðeāf āf ñŵ
Àèi āi āāððef, æāèi ū yēā yēāef ðf eó æ¼f ³f ā¼ āeði āe ef þāā āf ēāf eð.
Í af añ Éf ¼ðāāēāŪī ēāi ēāf ūf ā ēāi āeāðāā Àèi āi āāððef āf ū eóðēāðŪī
ēāèŪðŪ, ×f¼ ēāçāðēā ÷Ūēēāf āā ef è āāð÷ŪēŪē éŪēŪðŪ, ÷āēāŪī āā
āāðāāf āā ÷ŪēēŪī ÷ŪēŪē éŪēāāñŵāī Í af āñēā āe éŪçī āðŪī ¼ð¼ð³,
éŪðāŪç yēef ef ef ī ī ñŵçāðāŵī ef ðāf ī āf ef ðef ī ñāèŪī ū af eðī ñāf āeāð.

Óðøē yēā eāāyēāð “Éðāāāð áèèēā” āāñŵāf Ūī āā āā æf āf ðeó
ē¼ðè¼ī ā³e ī af āf ÷āŪēāŪðŪēāð. ×Ūāāðī af ūī èèðeð ã¼è³ā³f ā¼ yēā
āāðf ð ÷Ūāāðī ā æ¼f ³f ā¼ āeçāē éŪçŪēðŪðāāf ò¼ī ¼f ā¼ā³ā¼é ñāf òāðāŪ
æāçāāf :

Éèðāi òā āeŪēi af āāð f āñāāðŪ āāð,

Àāøeāðŵŵ ūéi āeāðŪ yñeā ŵŵāð (ÀeēāñāāŪī , 1993:32).

āāi ÷Ūāāðī af ūī æāèi ū ī açī ŵf ó æ¼f ³f ā¼ āeðŪī eāèèi ,

Í āāŪðā ¼ç ¼èè¼ñ³f ñāeðīf æ¼f ³,

Éāf āāe ðāðð, ēāf āāe òāððèf eāðāeðeāe,

Eèè¼f ³ f ā f eðf f āf f , f āāāf òf f òf eð,

Àēééèèèè è yī f ā ñāeðāi , yī f ā æf eðf eð (ÀeēāñāāŪī , 1993:32).

āāi èèèèf āāāŪ āā òāāŪðāāē ŵf eðf ef ò:

Àðāāeðf f ī āāŪðāñŪī yēāef f āðeŪ,

À yēef ñāeðf f. ef ðāf f – af ūf f āðçŪ.

Éāf òeāf āā āāe ēāāðī af af eóð eāðāe.

Éāf òeāf āā yēāā āāéi èè æāðf f āāðāð (ÀeēāñāāŪī , 1993:32–33).

Àāi āe, f āāŪðāf ūf āeðāāf āeðf f āðçŪ – yēef ñāeðf f, ef ðāf f yēāf .
Éāf òeāf āā āāéi èè æāðf f yēef ā āāðāðèf f eèf f āāe òŪf ÷ñŪçāāf Ūð
eāðāe yēāf . F ðf f āf é yē eāi ūf , yē òŪf ÷ŪēŪāŪī f eèf āf f āāāi āāf ā

æóðò ààøÙí à éåé³³ñ³ éåðåèòèèè æ¼í ³í ä¼ í é áóè ñàì òàðääí à-Ùè ààéèèèè.

Ì àì éåèàðòèí ÷Ù¼, ¼ç³í ¼ èøáí èì, é³÷ò³³ áí èóóíóí óí ì àáí èè³³ òàðòòàððÙ èàðàðÙ ààòì ð ò¼ì ¼í é³è¼ðä³ ÿñàì òàèò:

Àèèèì ä³³, æ¼í ä³³ æáí à áààòÙð æ³ð¼è,

Èàçí áí Ù á¼èñ¼ðòì ¼ñò¼í èàðì íí èàðæ.

Áåé áí èñí, áàðåÙè ÿèèí Ùí òÙì ààÙ,

Èøè¼æèí àðòÙì òóðàð ÙðàèèòÙ (**ÁèèññàáÙí, 1993:33**).

È¼ç èàðáí àÙ ÿì àíòèèòèí àààÙ àèð øàðòÙ- ì àì éåèàðòèí ¼ç èàçÙí àñÙí Ùí áí èóøó. Èáí ÷æÙè èàçÙí àñÙ ààé áí èñí. ì àì éåèàð ì øí í ÷í èóè é³÷è¼ ÿ ÿ áí èí ðó ÷Ùí àÙè ÿèáí èí ààéÙðèÙ àààèèàðÙàÙçääí èàèèáí áóè è¼ðè¼ì ì óðàñ àààÙ àèð èðàò ààèèèä¼¼¼¼. Í í àà, àçÙð èàèñÙ ì àì éåèàðòèí èàçÙí àñÙ ààé áí èñí, ì øí è ì àì éåèàðòèí ä³éí ¼è³è ððáí àààÙ è³÷³, ñàèì ààÙ ì èóðòóó ÿèáí àèèí á é³á¼ áí èóóàààÙç.

Æí áí ðòàà èàèòèðèèèáí Ùð ñàì òàðÙí Ùí àèÙðèÙñÙí àà ààèèèè³³ áí èáí í áí é ÷Ù¼, é³÷ò³³ ì àì éåèàðòèí áí èóøó ³÷³í àààÙ àèð ì àáí èè³³ øàðò - ÿèèí Ùí òÙì ààÙ. Áèááòòà, Ùí òÙì àèñÙç ÿèè áóøì áí àáí èí ðáí í ÿ÷ ÿèà ì ³ì è³í ÿì àñ, àèðè- àèðè ì áí áí àðàçààøèáí, á¼è³í á¼í æóðòòóó ÷àì àèóó, ì øí í áí é ààèèáí ì àèèèèèáí óó ì áí áí áàñèÙí ÷ÙèÙè èø- àðàèèèðàðèí æ³ðä³ç³³ áóøì áí ³÷³í ¼ò¼ Ù¼ààéèóó. Í øí í áóèðáí, "Ì áí àñ" ÿì ì ñóí àà àà Ì áí àñ Ùí òÙì àé, ÿèááððèí àèðèì àèèè ÷Ù¼, é³÷ò³³ ì àì éåèàðòèá æàðòèø³³í ³í àèðàáí àèð øàðòÙ ÿèáí èí ð³ø³í ³í, ì àì éåèàðòè ÷Ù¼áí í, èí ðáí í èøèí àèèè ààè óøóí àáí áàøòàááí.

ÁàñèÙí ÷Ùèàð èàì òàì èàèèáí àà áààòÙðåÙè ì áí áí è³ð¼ø³í, ÿð æ³ð¼èò³³èò³ è¼ðñ¼ò³í, áóøì áí ì áí áí èàðì àøóó áàøèà ÿðàèè. Áóè ó-óðàà áààòÙðåÙí è³÷³í, ÿèè ñ³èá¼í ä³á³í, æóðòóó ³÷³í æáí Ùí ááð³³á¼ ààÿð ÿèáí àèèí ì¼í é ÿèà ð³ø³í ³³á¼, è¼ð³³á¼ áí èí ð. Àè ÿì è òÙí ÷òÙè, ááéí èèèèè ó-óðàà ÿèèí èí ì ì ñóçáóáóí ñàèòì ì, áèèèèèèè èí ðáí í èøèí æ³ðä³ç³³ ¼ò¼ ÿèá èÙèÙí. Í ààÙøáí Ù æáí ààì, ÿèèí èÙçÙè÷ÙèÙáí è¼çá¼í, ÿè ³÷³í, ì ààÙøà ³÷³í è³è³í ³ø áí èóí æ³ðá¼í æàèÙí àààì Ù ÷ÙèèÙí ÷ÙèÙè èÙèÙí, ñàòÙí èàò³³ èí ðèóí ó=ó ààéÙì à æàøàèò. Áàèèèí áí "Èóòààáó àèèè" ààñòáí Ùí àà ààòì ð ì ðáí áí òáí èÙçí àòÙí àààÙ àààì ààð èáí ààé áí èóøó èáðàèòèèè, àèàðà èáí ààé ì àì èèà èÙèóó èáðæ ÿèáí àèèí òæ, à-Ùè ñàí áí ¼òì ¼ñ¼ èáðæ. Ì àì éåèàðòè áàøèàðòóàà áóèàðåÙí ¼ò¼ òàðà¼ ì àáí èñè áàð. Èàðáí àèÙì ÿèáá àààÙ ¼ò¼ èÙðààèÙ ì àì èèà èÙèóó èáðàèòèèè ààòì ð ò¼ì ¼í è³ ñàì òàðàà:

226 «МАНАС» ЭПОСУ МЕНЕН «КУТАДГУ БИЛИГ» ДАСТАНЫНДАГЫ
МАМЛЕКЕТТИ КОРГОО, ЧЫЇДОО ИДЕЯЛАРЫ

Ýeäâ nâi eí aî eâi noí æai aî î p%,

ÊanÛ e%î ð³í, eoaaf =Û aî eî ò nî eâoí .

Êe=ef áeáe eanòÚí àà çÛyí Û e%î ,

Áeòà àeaaeí àðaçaaðoó î áeáaeóó aâi ! (ÁeëaâaÚí , 1993:323).

aâi aeòÚí eâeèi :

£ç³%¼, yeè%â àà eàî eî ð aî eóí ,

Áeð%¼a%í æaðaaî e³oí % , aî Û% eî ðaóe .

aâi yeè%â eàî eî ð aî eóí , àaðeaf Úí eî eóí eaðaâââaf àà aaf à =Û% ,
áoðí aî aaðaaí eî ðaí eaf í î àî eáeào aî eî aeànÛ% aââaf î eao =aaÛeàÛðað .

Æoðò aâoÚí àà oðâaf aâai %ç³í çí òaeáaâ aðaeáðeí eí
í àòÛeæaâÚí àà aâi à î àî eáeáðòe %í a³a³í - %ñ³³ æí eóí à eí , oóðâaf Û
ááeáeè³³. Í ðí í aî e aâai ye aâoÚí àà oóðoí , yeè- æáðeí eí %í a³a³o³
³÷³í eí eóí aî eáeáaf aðaeáðoéí áaðaÛaÚí eÛeña , áoðí aî aâð
áaðeáðoó÷oí ó æâe e%ð³í , àe æaðaòeaf áaeéÛe î aî aî a%¼e%oó³
%çã%ð³í % oaðòÚí aeóó aðaeáðeí eÛeáðÛ n%çñ³ç. Áeð aâoéáðoó÷oí ó
oáeòaf o³o³ð³³ æá %eò³ð³³ î aî aî aeáð a³o³í a%æ aeð î àî eáeào , yeaeí
³ñò³í %í æâ%eðeá æáðeð³³ñ³ î çí e³í . Aí ðeáf è , yeáe oóóðà æí è î aî aî
àeÛí aâðaòeaf , eðaf aâi aâai Úí aî aæÛðaaaf ye , çí ðò- ðeéaaè , î aèñàòÛ
e³ò³³ñ³çã%í çç³eâ%í ä³eð%í aâo aèai aî aÛeèà oâç aèaÛðÚí , áoðí aî
òàðai eà aeðeí =eèâðâaf aî eóí î î í eáð³³a% aðaeáð eÛeáð. Ýeâeí oaf àà
aî eâí í ñ³e³³ñ³ , eðaf e÷e , çí ðò³ áoðí aî aâðaÛ að aaeÛí ÷í÷oèaðeaf .
Aí ðeáf è ye aâeÛí à ÷í% ÷â÷³³÷³ e³÷ aî eâí í . Í aî aî %ç yeèí aâoéáðÚí
oóðâaf ó÷oðâà áoðí aî aâð ÷÷³í aâe î ðí í aî e eí ðeóí ó÷ oóóáððâaf . Aí Û
%èò³ð³³ a³o³í a%æ eÛðãaÛç æoðò÷oéoáoí oáaeòÛeóó aî eñí àà eÛeðáðoó ,
í eðí í aî oóó aââaf aâ aâðaaâð aî eâí í . Í aî aî %èò³ð³³ î%í e eð yí aî
yeá , aî ðeáf è àe çeðâe aèÛeáÚí , oaçà æ³ð%eò³í , àe aèeáeí , æâ%eèaèñ
eáðà e³÷o³í y%ñe aî eâí í . Í aî aî ãòÚí e÷eè a³eí %ñ³í çí oaçaeÛaÛ ,
e%á³í ÷% , áoðí aî aâðÚí Úí eáðà nâi aî æaâaâaf àî aèaâðÚí à aèaÛðoóââ
æí è áâðâaf .

ÁaeáaâaÚí =Ûaaðí aîÚí àà o³ðã³³ eáñeí aâai aâðÛ eaf aae aî eóoó
eáðâe æaí à aeáðââ eaf aae î àî eèâ eÛeóó eáðâeðeâe æ%í çí a% æaçàð .
Í eñaèÛ , =Ûaaðí aî Úí “£aa³eí ço Ýeèeèâ aâoéÛ aðí î ç÷o eaf aae aâai
aî eóoó eáðâeðeâeí aeòàð” aââaf a%e³í çí a%:

Éí ðeóí ó÷ ááeèâ eáeèò oàî aè î aî aî ,

Àøí îç÷óí óí àì àèÙí áèè÷³ áàèá¼?
Èé³ì ààðàà áí èí èàèááí ì è¼ áóøì áí ,
Àèàð ààéÙì á¼áÙì àðòòáí îð èàçááí .

Àøí îç÷ó áí èñì áóøì áí , èøáí èì ñèç,
Èí ðèóí ó÷ ¼é³ì ààðàà áí èí ò ÷áèñèç (ÁàèàñááÙí , 1993:233).

ááì àøí îç÷óí óí òàçà, èøáí è÷³³ áààì áí èóóñó èáðáèòèèéí àéòàò.
Áèéèèè ÷³³í àøí îç÷ó èèì? Èè÷èí áèáé èèøè, îøí è ý÷ í áðñááá
æàðáááááí èóáàèááÙí èóéó ýì í á èí ðèóí ó÷ òóóáóðàò ýéá ááì æàçááé,
ì ááì è ááðááé àà èí èñì áí èí ò ýéá áà, áèðí è è¼í æÙèáÙè òòðì óøóé
òàæðÙèéáà, óçóí òàðÙò áàñòáí áÙí áàòí ðóí à àøí îç÷óí óí áà ì àì èàèáò
èøéí áá ¼ç îðáò, ì ááì èñè áàð ýéáí áèáèí è¼ðñ¼ò³³í, áè æ¼í ÷³í á¼ æàçááé
èí þáà ì ÷³í è³í á³è áàðáááè. Àøí îç÷óéóé èáñèí æ¼í ÷³í á¼ ñ¼ç èÙèÙí
æàðèáí ÙáÙçáÙí ñááááè ì àì èàèáò ðèðááè, ýéáéí æ¼è¼á³, èøáí è÷è,
³ì ÷³³, èáèá÷áè áí èáí í ì áí àñ áààòÙðáÙí, ¼é³ì ÷³í ¼ ñáááí áí èáí í áàè
óøóé èáñèí ðèí ýñè Øóééó÷ó ýì àñì è. Èóèáóéèà áàðèèááí Øóééó÷ó
ì áí àñòÙí àøí îç÷óéáðÙí Ùí áèðè ýéáí àèàè àèçáá ýì ñòí í áàèáèè³³.
Ì øí í ó ì áí áí áèðáá àè òÙ¼÷ÙèÙè ì èèááòòè áà àðèáðááí, Èí ¼óðááèáá
Èáí îðáí áí áó áàðááÙè èø- ÷áðèáèð æ¼í ÷³í á¼á³ ì ààéÙì àòàððáÙ áóááí à
àðèÙèéóó æ¼í ¼ò³³í òòðááí . Áè ì áí àñòÙí ¼é³ì ÷³í ¼ ò³çá¼í - ò³ç ñáááí èáð
áí èáí í .

Ó÷ æàáÙ óóáà ñóáàðÙèéááí í àèçáí Ù èí èáí àèÙí, ì áí àñòÙ èáí ðèí
¼èð³ð³³í ÷³í áèèàñÙí í èèíí æàðèáí Èí ¼óðááèááÙí æáí Ùí à áóçóé
Øóééó÷ó áàðÙí :

- ÁààòÙðÙì Èí ¼óð èááèì àè óé,
- Æ³ð¼èð¼ æàðèáí ÷áðèì àè óé.
- Èò è¼ðá¼ñ æàì áí òòðì óøòà,
- Èáí ÷à æÙè æ³ðá³³í èÙðáÙçáà.
- Áð èèì àèí ñàèòáí ýøèáéí ,
- ÒÙ¼÷ÙèÙè áí èáó èáñèáèí .
- Ì áðò áí èí ð æáðèí ì áí àñòÙí ,
- Áí Ùèòáí áèèñáì áá÷³ ÷³í .
- ÈáðÙèáð ì áí áí æí èóéòóì ,
- Èáí ÷àèÙè óèì óø èáí óéòóì .

228 «МАНАС» ЭПОСУ МЕНЕН «КУТАДГУ БИЛИГ» ДАСТАНЫНДАГЫ
МАМЛЕКЕТТИ КОРГОО, ЧЫ½ДОО ИДЕЯЛАРЫ

Àðeàí í è ì áí áí í àéçàí ùí

Ì áí àñeà ¼òì ¼éò ààì óeòòì .

Àéðeàí ùí óáòì è¼á³í ³í

À¼ääàùì ÷ùí ù- ò¼á³í ³í .

Àeùðù àeèeèì Ì áí àñù¼,

Ì eóàáí eáçàá í àì àçùí ,

À³òe¼í áí e áaeèùì , eàaeì eè

Èí ðáí øóí áí eóì ýðeðeí .

Ì øí í áí e ÷àeòà áàeèùääí ,

Àeùðùí à¼àùì àðòùí áí ,

Í àéçàí ù ñaeñà¼ àðaeèeò,

Èáaeàááí æaðae æaðàeèeò.

Í àì àçàáí áàøeà ó-óðeàð,

Èeò³ð³ø ³÷³í æaðàáàeò (Ì áí àñ, Ñàì àòae,Ñàéòae/1999: 251).

ààì àeòàò. Øóeéó-óí óí àeòóóñó áí þí ÷à Èí ¼òðáae Ì áí àñù æaðàeàí àùðàò. Àeàeøù á³òì ¼é eàeàáí æaðáí ùí eíçáí eóøóí áí eèeèí Ì áí àñ eáçà áí eíò. Àeáàòòà áí ùí ¼é³ì ³ ýííñ áí þí ÷à á³ò³í eùðàùç æòðòóí à áí eóì è¼ðá¼á¼í á¼é eàeáù, àçàì ÷áá³è¼ðá³ àeùì eáeàò.

Ì àì eáeàòòe ÷ù¼áíí, eíðáíí eøðáðe áaeùðòááí yeà æ³ðá³ç³e³í eáeááí è áeçàá áaeèeé³³. Áààì ààð aeàà÷ òàaeýòòùí eàòàeèàeòàðùí áí : eàòòó æaáí , eàeù¼ eàð, ÷ùðùeàááí ùñùe, ùçàààðáóó eùøðáí , æùðòeù÷ àeááí ààðááí eíðáíí óó ì àeñàòùí àà ³ñò³í¼ ³é, eíeóí à eóðae- æaðae æaðàòùøñà, eèeèí áàðà- áàðà àààì áàeàñù áeðe- áeðeí à eíðeóí ó- òóóáóðóí , àààì àùí áóøì áí ù àààì , áeð ì àì eáeàòòeí eàñòàøù Ì øí í áí e yeà yeèí ÷e ì àì eáeàò áí eóí eàeááí ùí à òàðùò e³á¼. Àçùðeù eáçàáae ì àì eáeàòòe eíðáíí, óeóòòàðàùí áeðeí aeaeí ñaeñíí eøðáðe Óeòòòóe eíííñóçáóe, È÷eè eøðáð, Èíðáíí ì eíeñòðeèeòáðe òàðàáùí áí æ³ðá³ç³e³³á¼. Èùeùì ààðááí áàðeè ì àì eáeàòòeè ì àáí eè³³ áóe ì àñáeáí eí «Ì áí àñ» ýííñó ì áí áí Áaeàñaaùí àùí «Èóòòóó áeèeì » ààñòáí ùí àà ÷ààùeàùðùeóóñó è³í ³á³çá¼ àà ye eùçì àòùí à æaðàðeùe ³eá³á¼ yeáí aeaeí àeóóó ì áí áí , Ì aeáí ae, ì àì eáeàòòe ÷ù¼áíí, eíðáíí eøe aeðùì ááí à ì àì eáeàòòeè ñòðóeòòàeàðàùí eøe ýí àñ, æaeí ù yeàeè eø yeáí aeaeí áàeaeèàì àe÷eàeç.

İ AÉÄÄËÄİ ÜËÄİ ÄÄÄÈBÖÖÄĐ

ÄÄÄÄİ Çİ İ Ń., (1999), ÈÜĐÄÜÇÄÄĐ æäí à ÈÜĐÄÜÇŃÖÄİ òÄĐÜÖÜ äíŃí÷à òäí ääèì à ýì ääèòäđ. – Á.: «ÈÜĐÄÜÇŃÖÄİ - Ńí ðí Ń» Öííäó.

ÄÄÈÄŃÄÄÜİ Æ., (1993), Èóóóó áèèèì. ÈÜĐÄÜÇ÷ÜÄÄ éí öí ðäí í Èíçóääéí à Ö. - İ .: İ ÈÈ.

ÄÄĐËİ Ä İ ., (1968), Èäáý Đí äéí Ü á ýí îŃä «İ äí äŃ»//»İ äí äŃ ääđí è÷äŃèéé ýí îŃ èèðäèçŃéí äí í äđí ää. – Ö.: Èèèì .

ÆÈĐİ ÖÍ ŃÈÈÉ Ä., (1948), Äääääí èä á èçó÷äí èä ýí îŃä «İ äí äŃ». ÈèðäèçŃèéé ÖÄİ ŃŃŃĐ.

İ äí äŃ. Äèðèèèèèèääí ääðèäí ò. 1- èèðäí, - İ .: 1958.

İ äí äŃ. Ń. Èäðäèääääèí ääðèäí òÜ äíŃí÷à. 1- èèðäí, - Ö.: 1984.

İ äí äŃ, Ńäì äòäé, Ńäéòäé. – Á.: ÆÝÈÄ, 1999.